

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNDE GULAM SİSTEMİ

Hülya KAŞIKCI*

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Orta Çağ İslam devletlerinde uygulanan gulam sistemi, Türk-İslam medeniyeti içerisinde gelişmiş ve kurumsallaşmıştır. Genellikle askerî alanda istihdam edilen köle orjinli gulamlar Büyük Selçuklu Devleti içerisinde saray teşkilatında ve askerî teşkilatta karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmamızda gulam kelimesinin kökeni, özellikleri, gulamların nasıl seçildiği, eğitimleri ve bunların yanında da Büyük Selçuklu Devleti'ndeki gulam sistemi detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Gulam Kelimesinin Kökeni: Orta Çağ İslam devletlerinde ortaya çıkan ve gelişen sistemlerden biri de "Gulam Sistemi"dir. Gulam kelimesi köken bakımından Arapça olup sözlükte erkek çocuk, delikanlı, azat edilmiş köle, genç hizmetkâr ve efendisine bağlı muhafız anlamlarına gelmektedir. Terim olarak gulam kelimesi, Orta Çağ İslam devletlerinde askerî teşkilatta, idarî teşkilatta ve saray teşkilatında vazifelendirilen kölelerdir.¹ Fakat daha net anlaşılabilmesi için gulam kelimesi ile sözlük bakımından aynı olup işlevselliği bakımından farklı ya da benzer olan kelimelerin varlığından da bahsetmek gerekir. Burada bahsedeceğim ilk kelime "Memlûk" kelimesidir. Memlûk köken bakımından Arapça olup sözlükte "sahip olunan şey" manasındadır. Memlûk kelimesine kavramsal olarak baktığımızda, kölelerden seçilip liyakatlarına göre eğitim aldıktan sonra hükümdarın özel askerî birliğinde bulunan, daha sonraki aşamalarda ise köklü bir yer edinip hem saray kısmında hem de idarî kısımda görev alabilen ücretli askerler demek mümkündür.² Gulam kelimesi ile örtüşmektedir. Bu hususta diğer kelimemiz ise "abd"dır. Sami kökenli bir kelime olup diğer akraba dillerin topraklarında görülmesi mümkündür. Fakat Arapçada farklı manalarda olup; rakik, rakabe, kın, memlûk, vasif, milk-i yemin ve sadece kadın köle manasına gelen cariye, eme kelimeleriyle de ifade edilmiştir. Kelimenin kökeninde ise ibadet ve ubudiyet yani kulluk ve itaat mefhumları barınır. Kulluk ve itaat Allah içinse hür insan, kul içinse köle manasına gelir.³ Yani buradan sosyal hayatta sadece efendisine hizmet eden vazife sahibi insan manası çıkmaktadır. Gulam kelimesi ile tam örtüşmediğini söyleyebiliriz. Diğer kelimemiz ise "el-Mevali"dir. El-Mevali kelimesi diğer bahsettiğimiz kelimeler gibi yine Arapça kökenli

olup koruyucu, yardımcı, sahip, dost, azat eden efendi, azat edilen köle manalarında sözlükte geçmiş ve çoğulu mevalidir. Mevali, kavram olarak İslamiyet'in ilk fetihlerinden sonra kendi rızalarıyla İslam dinine mensup olan ve büyük bir kısmını doğuda İranlılar ve Türklerin, Kuzey Afrika ve Endülüste Berberiler'in, Mısır'da Kıptilerin oluşturduğu Arap olmayan Müslümanlar için kullanılmıştır.⁴ Müslüman Araplarda genellikle fethedilen bölgelerde kendi rızası ile Müslüman olan halk ile kendi aralarında fark bulunmamaktadır ve aynı haklara sahip olunmaktadır. Fakat Emevîler döneminde bu durum farklılık göstermeye başlamış ve Arap olmayan herkese mevali denilmiştir.⁵

Gulam Sisteminin Tarihsel Gelişimi: Bizans ve Sasani devletlerinde de köle mefhumu bulunmakta idi. Fakat gulam sistemi ile aynı manada olmadığı gibi sadece orduda kullanılmış ve ücretli asker olarak adlandırılmışlardır.⁶ Bu durum Gulam sistemi için söz edilemez bir şekilde olup askerî ve idarî statülere sahip olabilmişlerdir. İslam devletlerine has olarak ortaya çıkan gulam sisteminin ilk izlerine Hz. Ömer döneminde köle mefhumu ile rastlanılmıştır. Emevîler döneminde, özellikle Halife Muaviye zamanında, Horasan fetihlerinde Türklerin askerî hizmetlerde bulunmaya başladığı görülmektedir.⁷ Emevî Devleti'nde, idarî ve sosyal hayatta köle kavramı tam olarak gulam sistemi ile örtüşmemektedir. Emevîler köle kavramını, eski çağlardan beri kullanılan şeklinin İslamiyet'e uyarlanan hali ile kullanmışlar ve köleleri orduda istihdam etmişlerdir.⁸ Emevî hilafetinde çalışmamızla ilişkili olan ve bu devlette farklı bir boyut kazanan "Mevali Politikası"nın, Arap olmayan Müslümanların, İslam dininin kesin hükümlerine rağmen, Arap din kardeşlerinden farklı bir konumda tuttukları ve köle ibaresi ile örtüşen bir politika olduğunu söyleyebiliriz. Gayrimüslimlerden alınan baş vergisinin, Arap olmayan herkesten alınması bu politikanın içini doldurabilir niteliktedir. Kur'an ve Sünnette olmadığı halde Arap olmayan Müslümanlardan alınan vergiler Emevî halifesi Ömer b. Abdulaziz tarafından kaldırılmıştır. Halife Ömer'in vefatından sonra bu vergi tekrar getirilse de Horasan valisi Nasr b. Seyyar tarafından kaldırılmıştır.⁹

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Öğrencisi, hulya9501@gmail.com. Bu bildiri, 22 Ekim 2020 tarihinde Aksaray Üniversitesi'nde online olarak düzenlenen VII. Genç Tarihçiler Öğrenci Sempozyumu'nda sunulmuştur.

¹ Mustafa Zeki Terzi, "Gulam", DİA, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 178-180.

² Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk", DİA, Cilt 29, Ankara 2004, s. 87.

³ Muhammed Hamidullah, "Abd", DİA, Cilt 1, İstanbul 1988, s. 57.

⁴ İsmail Yiğit, "Mevali", DİA, Cilt 29, Ankara 2004, s. 424.

⁵ İsmail Yiğit, "Emeviler", DİA, Cilt 11, İstanbul 1995, s.87-104.

⁶ Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklu Devletinde Gulam Eğitimi ve Gulamhaneler", Nüsha, Sayı 24, Güz 2007, s. 66.

⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "İran", DİA, Cilt 22, İstanbul 2000, s. 396.

⁸ Coşkun Erdoğan, Selçuklu Devletleri Teşkilatında Gulam Sistemi, (Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010, s. 18.

⁹ Yiğit, "Emeviler", s. 7-104.

Emevîlerin yerine Abbâsîlerin yönetime geçmesiyle idarî, askerî, siyasî ve ilmî sahalarda çok büyük değişiklikler olmuştur. Emevî halifelerinin bir asır kadar devam eden idarelerinde benimsedikleri siyasî görüşler ve yaptıkları uygulamalar, geniş bir sahaya yayılmış bulunan İslâm toplumu içinde çeşitli gayrimemnun unsurların ortaya çıkmasına ve sonunda Emevî hânedanının yıkılmasına yol açmıştır.¹⁰ Daha önce de bahsettiğimiz gibi Emevîler, Ömer İbn Abdulaziz (717-720) dönemi dışında Türklerin de içinde bulunduğu Mevali politikası olan ayrımcı bir düzen uygulamışlardır. Emevîlerin tam aksine ilk Abbasi halifesi Ebu'l Abbas bu adaletsizliği ve eşitsizliği önlemek adına bir emirname çıkarmış ve artık Müslümanlardan cizye alınmayacağını söylemiştir. Devlet görevlerinde de Arap olma şartı yerine liyakat aranmıştır. Vezarette birlikte idarî kadroda ve askerî işlerde ilk olarak İranlılar istihdam edilmişlerdir. Türkler ise ilk başlarda az, daha sonraları da sayıları artarak askerî alanda görev almışlardır.¹¹ Bu bilgilere istinaden Abbasi Devleti'nde gulam sistemi, mevali politikasının aksine, ayrıştırıcı olmayıp kölelerin eğilimleri ve liyakatları dikkate alınacak şekilde olgunlaşmaya başlamıştır. Emevîlere ve Abbasilere de geçen bu sisteme daha sonra Afrika'dan Asya'ya, Endülü's'ten Hindistan'a kadar olan İslam devletlerinde rastlamamız mümkündür.¹²

Gulam Sistemi ve Özellikleri: İslam medeniyeti içinde ortaya çıkan ve gelişen gulam sisteminin, diğer köle orijinli kelimelere bakıldığında sosyal hayattaki yerinin sadece efendisine hizmet eden köle manasında olmadığını görmekteyiz. Orta Çağ İslam devletlerinde sosyal, idarî ve askerî alanda bir kurum olan gulam sistemi Abbasi devletinde olgunlaşmaya başlamış, Selçuklu Devleti'nde tamamen benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Memlûk devletinde tamamen gulam menşeli bir devlet sistemi kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin idarî ve askerî teşkilat yapısına da intikal etmiştir. İbn-i Haldun'a göre, bir hükümdar, başlangıçta devleti kurarken gücünü kendi ne sebinden olanlara dayandırır. Çünkü hükümdar kendi soyundan olanlarla düşmanlarına galebe çalabilmiştir ve bunlar devletin ortaklarıdır. İbn-i Haldun devleti iki devreye ayırır; ilk devresinde devlet idarî ve siyasî yapısı kendi boyundan gelenlerin elindedir. Ancak ikinci devrede durum farklılaşır ve hükümdar köle ve azatlı kölelerden oluşan başka unsurları istihdam eder.¹³

Gulamların Tedarik Edilme Yolları: Orta Çağ İslam devletlerinde görülen bu sistem, İslamî bir kurumdur ve bu yüzden sistem İslam'ın yayılma alanı içerisinde kendini göstermekte-

dir. Gulamların tedarik edilmeleri şu şekildedir: İlk gulam temin şekli, esir olarak alınan insanlardır. Fetihler doğrultusunda genişleyen İslam devletinde Türk, Berberî ve İranlılar esir alınarak, bu sistemde istihdam edilirlerdi.¹⁴ İkinci yol ise Orta Çağ'ın en önemli ekonomik araçlarından biri olan köle ticaretidir. Orta Asya Türk bölgelerinde, Bağdat ve Afrika arasındaki hat boyunca yoğun bir ticarî trafik görülmekteydi. Bu ticaretin en önemli araçlarından biri de kölelerdir.¹⁵ Türk gulamlar, dönemin devletlerinin istihdam alanı içerisinde en gözde olan köle askerlerdi.¹⁶ İstahri'nin kaydına göre; "Oraya (Semerkant'a) etraftaki Türklerden ihtiyaçtan fazla köle getirilir. Bunlar dışarıya ihraç edilir. Bunlar bütün doğuda en makbul kölelerdir." diyerek hem Semerkant'ın köle ticaretindeki önemini hem de Türklere olan rağbeti anlatmaktadır.¹⁷ Gulam temininde bir başka yöntem, ödenmesi gereken vergi karşılığında insan gönderilmesidir. Çok yaygın olmayan bu sistem, bazen gelirlerin yetmediği zamanlarda kullanılmıştır.¹⁸ Orta Çağ devletleri arasında makbul olan hediyeleşme araçlarından biri de gulam vermektir. Bir bölgenin valisi, bir emir veya bir hükümdarın başka bir hükümdara hediye vermesi şeklinde görülen bu takdimler, maiyette olan gulamların başka bir maiyete verilmesi açısından önemliydi. Gulamların devlet içerisinde el değiştirmesi gulam sisteminde devamlılığın bir göstergesidir. Ölen hükümdardan sonra gelen hükümdar, gulamların devlet içerisinde istihdam etmekte ve gulamlıktan yetişen hacib, emir gibi rütbelileri hizmetine almaktaydı.¹⁹

Gulamların Eğitimi: Bir gulamın eğitimi üç temele dayandırılmaktaydı. Şöyle ki, öncelikle bir gulam, İslamiyet'i bilmeli ve bu kültürde yetişmeliydi. Farklı köken ve kültürlerden gelmiş insanları, ancak dinsel bir olgu bir araya getirebilmektedir. Bir de dinsel motivasyonu sağlanmış bir gulam, vereceği askerî ve idarî hizmetin aynı zamanda kendisine manevi bir mükâfat sağlayacağını düşünmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda gulamlara, Kuran'ı okuma ve yazma, dini kaideler ve kuranla ilgili temel bilgiler öğretilmekteydi.²⁰ İkinci dikkat edilmesi gereken husus ise temel görevi sultanı korumak olan gulamların sadakat bilincini geliştirmeye yönelik eğitimdi.²¹ Son olarak aklî melekelerine, fiziksel özelliklerine göre yetiştirilen her gulam, stratejik eğitim almak zorundadır. Nizamülmülk gulamların eğitimini detaylı bir şekilde açıklamıştır; gulam satın alındıktan sonra 1 yıl rikab (üzengi tutma işi) ile uğraşır ve üzerine eski bir aba ve basit çizme giyerdi. Bu süre zarfında ata binmesi yasaklanırdı. Bu süreyi doldurduktan sonra hacib hükümdara bildirirdi ve gulama bir Türk atı

¹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiiler", DİA, Cilt 1, İstanbul 1988, s. 31-48.

¹¹ Nesimi Yazıcı, İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, Türk Diyanet Vakfı, Ankara, 2013, s. 35-42.

¹² Erkan Göksu, a.g.m., s.66.

¹³ İbn-i Haldun, Mukaddime, Maarif Vakfı Yay., İstanbul 1954, c. 1, s.487-488.

¹⁴ Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk Sistemi", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 5, Ed. Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları., s. 320-321.

¹⁵ Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi", SÜTAD, sayı: 18, Konya 2005, s. 130.

¹⁶ Erdoğan, a.g.t., s. 46.

¹⁷ V. Minorsky, Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib, (Çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 67-69.

¹⁸ Mustafa Zeki Terzi, "Gulam", DİA, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 178-180.

¹⁹ Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı), TTK, Ankara 1989, s.239-240.

²⁰ Kızıltoprak, a.g.m., s. 332.

²¹ Kızıltoprak, a.g.m., s. 332.

verilirdi. Beraberinde deriden eyer ve yuları olurdu. Bu şekilde bir yıl hizmet ederdi. İkinci yılında kalançur adında kılıç verilirdi. Üçüncü yılında kullanması için sadak (ok kılıfı) ve kırban verilirdi. Dördüncü yılında kaliteli eyer, yıldızlı gem, aba, halkaya asılmış çomak verilirdi. Beşinci yılında beline bir kadey koyar sakilik ve abdarlık hizmeti verirdi. Altıncı yılda camedarlık ederdi. Yedinci yılda gulama tek kişilik bir çadır verilirdi. Beraberinde yeni gelen gulamlardan 3 kişi emrine verilirdi. Ve artık visakbaşı olarak adlandırılırdı. Başına sim işlemeli, siyah keçe külah geçirir, gence işi bir aba giyerdi. Böylece her sene makamı ve rütbesi haylbaşı olana kadar yükselirdi. 30-40 yaşlarına kadar ona emirlik, valilik görevi verilmezdi.²²

Selçuklu Devleti ve Gulam Sistemi: Oğuzların Kınık boyuna mensup olan hanedan, adını Oğuz Devleti'nin ordu kumandanı Selçuk Bey'den alır. Selçuk Bey 10. yüzyılda Oğuz Yabgu Devleti'nin başkenti Yenikent'ten, Cend şehrine gelmiş ve burayı beyliğinin merkezi yapmıştır. Selçuk Bey Cend şehrinde kalırken oğullarından Arslan kendine tabi Oğuzlarla Buhara yakınlarındaki Nur kasabasına göç etmiştir.²³ Selçukluların Cend şehrinde iken İslamiyet'i kabul ettiklerini biliyoruz. Müslümanlığı kabul eden Selçuklular burada Oğuz Yabgu Devleti'ne olan bağlılıklarını sonlandırıp müstakil bir beylik kurmuşlardır. Bu dönemde çevresinde ikisi Türk, üç büyük Müslüman devlet bulunmaktadır. Bunlar Karahanlılar, Gazneliler ve Samanoğullarıdır. Abbasi halifeliği ise ismen mevcut olup, devlette fiilen idareyi Büveyhi Devleti'nin Irak kolu yürütmektedir. Bu ortamda beylik olarak ortaya çıkan Selçukluların başına daha sonradan Tuğrul ve Çağrı Beyler geçmiştir. Tuğrul ve Çağrı Beyler Selçuklu beyliğini devlet olma aşamasına taşımışlardır.²⁴ Büyük Selçuklularda devlet teşkilatı Tuğrul Bey zamanından itibaren düzenli bir şekil almıştır.²⁵ Büyük Selçuklu Devleti'nde, devlet teşkilatı, hükümet teşkilatı, saray teşkilatı ve askerî teşkilat olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Askerî Teşkilat ve Gulamlar: Türk devlet geleneği içerisinde bulunan ordu-devlet yapısı Büyük Selçuklu devleti içinde geçerli bir durumdur. Ordu, hükümdarın en önemli güç kaynaklarından birini oluşturmuştur; ordu hükümdarın meşruiyet dayanağı olmuştur. Hâkimiyetin simgesi ve vatan toprağının güvenlik unsurunu oluşturmuştur.²⁶ Büyük Selçuklu Devleti'nde ordunun oluşumunda farklı etnik gruplar bulunsa da asıl egemen olanlar Türkler olmuştur. Bu Türkler,

gulam sistemine göre yetiştirilmiş ve direkt kumandalarına bağlı hür Türkler olarak ikiye ayrılmaktadırlar.²⁷ Gulam Türklerinin genelini "Karluk, Yağma, Çiğil" Türkleri oluşturmaktadır.²⁸ Büyük Selçuklu Devleti'nin ordusu diğer Türk-İslam devletinde olduğu gibi gulam sistemini uygulamıştır. Selçuklu ordusunun yapısındaki tek fark, diğer devletlerin ordusunda Türklerin yanında başka ırklardan olmasıdır. Oysaki Selçuklu gulamlarını hemen hemen sadece, Türklerden oluşan gulamlar oluşturulmaktaydı.²⁹ Fakat yine de sistem içerisinde farklı etnik gruplara da yer verilmiştir. Bu durum da gulamların temin edilme şekillerinden kaynaklanmakta idi. Böylece gulamların içinden Arap, Deylemlî, Kuhistanlı ve Tabaristanlı gibi farklı etnik gruplarda bulunmaya başlamıştı.³⁰ Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren gulamların varlığından bahsedebiliriz. 1040 yılında Gazneliler ile Selçuklular arasında yapılan Dandanakan savaşında Gaznelilerin içinde bulunan 370 gulam safları değiştirerek Selçukluların ordusuna katılmışlardır. Bu olaydan sonra gulam sistemi tamamen devlet tarafından benimsenmiş ve gulamlar sadece askerî olarak istihdam edilmemişlerdir.³¹ Gulamların ücretleri normal bir eşya gibi arz-talebe göre değişmekteydi. Melikşah döneminde Artuk Bey ve Türkmenlerin Mervanoğulları ile olan savaşlarında bir gulam, 1-2 dinara kadar düşmüştür. Bir gulamın fiyatını kişinin fiziki yapısı, görüşü, bir sanata sahip olduğu ya da olmadığı gibi etkenler etkilemekteydi. Bir acemi gulamın ortalama fiyatı 100 dinardı. Bazen hükümdarların beğendiği gulamlar, normal ücretlerinin üzerine alınabiliyordu. Buna örnek Sultan Sancar'ın köle Sunkur'u 1200 rükni dinara satın aldığı bilinmektedir.³² Büyük Selçuklu Devleti'nde gulamların ordudaki görevine karşılık iki başlık belirlenmiştir. Gulamlar maaş almaktayken, iktâ alarak mevki sa-

²² Nizamülmülk, Siyasetname (Mehmet Kanar), Say Yayınları, İstanbul 2015, s. 178.

²³ Faruk Sümer, "Selçuklular", DİA, Cilt 36, İstanbul 2009, s. 365-371.

²⁴ Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 4, Ed. Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1021.

²⁵ Erdoğan Merçil, "Selçuklular", DİA, Cilt 36, İstanbul 2009, s. 389-392.

²⁶ Köymen, a.g.e., s. 232.

²⁷ Köymen, a.g.e., s. 237.

²⁸ Coşkun Erdoğan, a.g.t., s. 61.

²⁹ Köymen, a.g.e., c.3, s. 236.

³⁰ Erdoğan Merçil, "Gulam", DİA, Cilt 14, İstanbul 1996, s.180-184.

³¹ Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Kuruluş Devri), TTK, Cilt 1, Ankara 1989, s. 337.

³² Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı), s. 245-246.

hibi olanlara ise maaş yerine iktâ verilmekteydi. “Orduya ödenecek para belli edilmelidir. İktâ ehli olanlar, (iktâları) ellerinde müstakil ve mukarrer tutmalıdır. Gulam olanların ve iktâ ehli olmayanların (alacakları) paramın (mal) ne kadar olduğu tayin edilmeli: zamanı gelince kendilerine vermeleri veya yılda iki defa onları huzuruna çağırarak kendilerine vermeleri için (karşılığı olan) para (vech) hazırlanmalıdır. Onların kalbinde muhabbet ve ahengin (ittihâd) meydana gelmesi için, padişahın aylıklarını (müşâhere) onlara kendi eliyle vermesi tercihe değer. Zira kadim padişahların düzeni (tertip) böyle idi: (onlar) iktâ vermezlerdi, herkese maaşlarını (mevâcib) kendi rütbeleri nispetinde yılda 4 defa hazineden nakit olarak verirlerdi ve onlar daima hazırlıklı ve zengin olurlardı; her iş için derhal hazır bulunurlar ve işe doğru yönelirlerdi.” Nizamülmülk’ün bize aktardığı bu detaylı bilgilerden de anlaşılacağı üzere gulamların ücretleri zamanında ödenmeli ve bu mümkünse bizzat Sultan’ın elinden olmalıydı. Çünkü bu durum gulamların motivasyonunu arttırmaktaydı.³³ Büyük Selçuklu Devleti’nde gulamlar, sultanların ve devletin dayandığı en büyük destekçileri olduğu gibi hazerde ve sefer büyük bir öneme sahiptirler.³⁴

Saray Teşkilatı ve Gulamlar: Saray, eski Farsçadan gelmekte olup, genellikle ev, mesken ve konak anlamındadır. Türkçede ise bu anlamlarla birlikte daha çok büyük konak ve hükümdarın ikametgâhı anlamında kullanılmakta olup, hükümdarın kendisinin ailesi ve maiyetiyle yaşadığı bir yerdir. Özellikle saray ve teşkilatı Sultan Melikşah ve Sultan Sencer zamanlarında en yüksek düzeye ulaşmıştır. Saray teşkilatı doğrudan doğruya sultanın şahsına bağlı idi. Burada makam sahibi olan her görevlinin yetkileri tespit edilmişti ve yetkilerinin aşılmasına izin verilmezdi.³⁵ Saray teşkilatı iki gruba ayrılmaktadır.³⁶ Saray Büyükleri (Ekâbir-i Has): Hacibler, Emir-i Hares, Vekil-i Haşş, Silahdar, Abdar, Çaşnigir, Şarabdar, Camedar, Sakiler. Saray Küçükleri (Kihteran veya Bendegân): Çavuşan, Pasbanan, Nevbetiyan, Derbanan, Ferraşan bulunmaktadır. Saray teşkilatında sultanların saraylarında, hükümdar için satın alınıp, terbiye görerek yetişen ve saray hizmetlerinde görev alanlar bilinmektedir. Bu görevliler muhtelif milletlerden ve özellikle Türklerden seçilen ve yetiştirilen kölelerdir. Bu gulamlar saray usul ve adabına göre yetiştirilirler, ok talimine ve saray hizmetine alıştırılırlardı.³⁷ Selçuklu saray teşkilatında gulamların görev almadığı hemen hemen hiçbir kurum yoktur. Gulam sistemine göre yetişen köleler liyakatlarını eğitim süreçleri içerisinde belli etmekteydiler. Gulamların eğitimleri sonunda alacakları görevler, bir fermanla onlara bildirilmektedir.³⁸ Büyük Selçuklu devletinde bulunan ve

saray teşkilatının en üst makamı olan haciplik gulamların ulaşabileceği en yüksek görevdir.³⁹

Büyük Selçuklu Devleti’nde saray en büyük gulam yetiştirme merkezidir. Saray gulamları Türk, Arap, Kürt, Deylemler gibi çeşitli kavimlerden oluşmaktaydılar. Küçük yaştan itibaren eğitim gören saray gulamlarının sayısı yaklaşık 4000 kadar olduğu bilinmektedir.⁴⁰ Bunlara Gulaman-ı Saray adı verilmiş ve kumandanlıklarını Salar-ı Gulaman-ı Saray adı verilen görevli yapmıştır. Bu askerler hükümdarın şahsına ait kölelerden oluşmuş ve aynı zamanda kapıkulu askerliği yapmışlardır fakat iktâlı değillerdir. Gulaman-ı Saray içinde 200 kadarı boylu, poslu ve yakışıklı askerlerden oluşmaktadır. Bunlar silah kullanmakta mahir kişiler olmak zorundalar ve 100 Horasanlılardan 100’de Deylemlilerden seçilmekteydiler. Sefer ve normal zamanda hükümdarın hizmetinde bulunurlardı ve sadece gerekli zamanda silahlanırlardı. Bu 200 gulamın 20’sinin silah, kalkan ve hamayilleri (muskaları) altından, diğer 180’inin ise savaş araç ve gereçleri gümüştendir. Bu 200 gulamın hepsi süvari olup ellerinde gargaları (fişekleri) bulunmaktadır. Her 50 kişide bir başlarında “Nakib” ismi verilen amir tayin edilmektedir. Gulamlara genelde sene de 3 kere verilen “Pişegani” adında maaşları bulunmaktadır.⁴¹ Daha öncede bahsettiğimiz üzere gulamların sarayda görev almadığı hemen hemen hiç görev yoktur. Bu görevler şu şekildedir; Hacıplik, Emir-i Hares, Candar, Silahdar, Emir-i âlem, Camedar, Şarabdar, Taşdar veya Abdar, Çaşnigir, Emir-i ahur, Serheng veya Çavuş.⁴²

Sonuç: Orta Çağ İslam devletlerine has olarak ortaya çıkan ve gelişen gulam sistemi; köle menşeli olarak Hz. Ömer zamanında karşımıza çıkmış, Emevîler döneminde sadece orduda istihdam edilmiş ve mevali politikalarından kaynaklanan şartların olmasıyla köleler idarî kadrolarda değerlendirilmiştir. Abbasilerde mevali politikasının aksine idarî kadrolarda Arap olma şartı yerine liyakat aranmıştır. Böylelikle köleler sadece orduda istihdam edilmemiş ve idarî kadrolarda da yer almışlardır. Böylelikle İslam devletlerinde benimsenecek olan gulam sisteminin temelleri atılmıştır. Büyük Selçuklu Devleti’nde ise gulam sistemi daha işlevsel ve kurumsallaşmış haline ulaşmıştır. Devlet teşkilatının hemen hemen her kurumunda gulamlar değerlendirilmiştir.

³³ Nizamü'l-Mülk, Siyasetname, (Çev. Mehmet Altay Köymen), TTK, Ankara, 1999, s. 71.

³⁴ Mehmet Altay Köymen, a.g.e., s. 248.

³⁵ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK, Ankara, 2014, s. 620.

³⁶ Mehmet Altay Köymen, Alp Arslan Zamanı Saray Hayatı ve Teşkilatı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968, s. 28.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, TTK, Ankara, 1984, s. 33.

³⁸ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 73.

³⁹ Sevim, Merçil, a.g.e., s. 620.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 33.

⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 33.

⁴² Sevim, Merçil, a.g.e., s. 620.